

Zgornja Savinjska dolina – gorski raj in še mnogo več

Leta 2017 je pri *Kroniki* izšla tematska številka o zgodovini Spodnje Savinjske doline in že takrat se je pojavila zamisel, da bi eno od prihodnjih števil posvetili še Zgornji Savinjski dolini ter tako zajeli Savinjsko dolino v celoti. Ideja je zorela in se letos končno uresničila. V vmesnem času je Slovenijo prizadela najhujša naravna nesreča v zgodovini – avgusta 2023 so močni nalivi povzročili katastrofalne poplave, med drugim je reka Savinja s pritoki poplavlila ali popolnoma odrezala od sveta številne kraje v Zgornji Savinjski dolini. Tudi to je bil eden od razlogov, da smo pri *Kroniki* to območje uvrstili na koledar tematskih števil – da dolina ne bo poznana le po katastrofi, ampak da opozorimo tudi na njeno zanimivo in bogato preteklost.

Zgornjesavinjska Kronika tako prinaša 18 znanstvenih prispevkov, objavo fotografskega gradiva (stare razglednice) in predstavitev treh muzejskih zbirk, ki razkrivajo manj znane ali še povsem neznane zgodovinske drobce z območja, ki ga danes pokrivajo občine Gornji Grad, Ljubno, Luče, Mozirje, Nazarje, Rečica in Solčava. Tako kot pri drugih tematskih številkah *Kronike* tudi pri pričujoči ni bil namen predstaviti celotne zgodovine, temveč opozoriti na tematike, ki so bile doslej prezrte ali pozabljene.

Območje Zgornje Savinjske doline je bilo pomembno že v visokem srednjem veku, ko je zelo verjetno s kraljevo darovnico prišlo v roke plemiča Diepolda de Chagere, ta pa je skupaj z ženo Truto leta 1140 posest podaril delno oglejskemu patriarhu, delno novoustanovljenemu benediktinskemu samostanu v Gornjem Gradu. Šlo je za eno največjih sklenjenih zemljiških gospodstev v današnjem slovenskem prostoru, ki ga je vse do srede 15. stoletja obvladoval in kultiviral gornjegrajski samostan. Neizbrisen pečat na zgodovini območja pa so pustili tudi gospodje Žovneški/grofje Celjski, ki so bili odvetniki in veliki podporniki samostana; tu je bila tudi njihova zgodnja grobnica. Celotna Zgornja Savinjska dolina je sodila v grofijo Celje, grofje pa so obvladovali tudi vse gradove v regiji (*Miha Kosi*). Samostan Gornji Grad je bil v 15. stoletju ukinjen, iz njegovih dohodkov pa so financirali novoustanovljeno ljubljansko škofijo. V začetku 17. stoletja, ko je gornjegrajsko gospodstvo upravljal ljubljanski škof Tomaž Hren, je zaradi previsokih dajatev izbruhnil kmečki upor, v katerem je apostolski nuncij

razsodil v škofovo korist. Zaradi Hrenove dvojne vloge – kot ljubljanskega škofa in zemljiškega gospoda – se je ob uporabi podložnikov postavilo vprašanje sodne pristojnosti. (*Nina Ošep, Lucija Pečnik*)

Drugi pomemben samostan v Zgornji Savinjski dolini je frančiškanski v Nazarjah, ki je nastal v 17. stoletju ter se lahko še danes pohvali z bogato in zanimivo knjižnico. Ta je začela nastajati takoj ob ustanovitvi samostana, v 20. stoletju pa je doživela številne pretese, kot so bili izgube in uničenje gradiva med drugo svetovno vojno, poznejše razselitve, pa tudi najdbe knjig, ki so veljale za izgubljene. V knjižnici hranijo nekaj zanimivih srednjeveških fragmentov, ki pričajo o različnih načinih nastajanja nazarskega knjižničnega fonda (*Jan Dominik Bogataj, Anja Božič, Bernardin Domen Ilijaš*). Poleg knjižnice je (bila) v Nazarjah znamenita samostanska cerkev Matere Božje, ki je kmalu postala romarska. Za romarje so začeli tiskati podobice, na katerih je bil danes izginuli Marijin kip. Zgornja Savinjska dolina je bila sicer posejana s cerkvami, od katerih jih je kar 12 imelo značaj romarske cerkve. Najširši sloves je dosegla cerkev sv. Frančiška Ksaverja v Radmirju, ki se je kmalu po letu 1715 razvila v najbolj obiskano temu svetniku posvečeno cerkev v vsej Habsburški monarhiji. (*Metoda Kemperl*)

Od cerkvenih tematik je treba omeniti tudi stike škofa Antona Martina Slomška z Mozirjem. Slomšek je v župniji Mozirje opravil tri kano nične vizitacije, posvetil podružnično cerkev sv. Miklavža v Ljubiji, poleg tega pa je z mozirsko župnijo vzdrževal številne stike, ki jih lahko spremljamo po uradni korespondenci med župnijo in škofijskim ordinariatom. (*Lilijana Urlep*)

V 20. stoletju sta ne le Evropo, temveč ves svet najbolj zaznamovali obe svetovni vojni. Tudi Zgornja Savinjska dolina ni bila izjema. Kako je potekalo versko in družbeno življenje v drugem desetletju 20. stoletja v Nazarjah, razkrivajo številne časopisne notice iz tistega časa, pa tudi kronika tamkajšnjega samostana. (*Miha Šimac*) Med prvo svetovno vojno so se na obravnavano območje zatekli primorski begunci iz Mirna, organizirani v čevljarsko zadruo, ki so v gradu Vrbovec našli primerne prostore za svoje delavnice. (*Petra Svobljak*) Med drugo svetovno vojno pa je bilo eno od prelomnih obdobjev leto 1944, ko so partizani zaradi začasne oslabilnosti okupatorjevih sil za

kratek čas osvobodili celotno Zgornjo Savinjsko dolino. Ker je obstoj takega svobodnega ozemlja ogrožal strateško prehodnost na območju Spodnje Štajerske in Slovenije, je okupator ponovno zavzel Zgornjo Savinjsko dolino in obdržal nadzor nad njo do konca druge svetovne vojne. (*Klemen Kocjančič*)

Od kulturne dediščine Zgornje Savinjske doline moramo poleg cerkva omeniti tudi gradove. Že v drugi polovici 12. stoletja je bil zgrajen grad Vrbovec, ki še danes velja za eno najprepoznavnejših historičnih stavb v Zgornji Savinjski dolini. Čeprav večkrat porušen in prezidan, je trmast kljuboval zobu časa in obstal vse do današnjih dni. (*Igor Sapač*) Manj sreče v tem pogledu je imel grad Rudenek, ki je bil mlajši od Vrbovca, a z njim tesno povezan, tako po lastništvu kot po namembnosti (oba sta bila v določenem obdobju škofovska rezidenca). Konec 17. stoletja so ga opustili in danes o njem pričajo le še skromni ostanki. (*Igor Sapač*)

Pisna dediščina Zgornje Savinjske doline razkriva vrsto slovenskih besedil, nastalih pred sredo 19. stoletja. Nekaj je bilo poznanih že prej, odkritja zadnjih let pa so prinesla na površje še nove dokumente, zlasti desetinske registre, pa tudi dve posebnosti v celotnem slovenskem prostoru: edini slovenski podložniški inventar in edino podložniško oporoko, ki jo je zapisal duhovnik. (*Boris Golec*) Poleg teh dokumentov so pomembne dobro ohranjene matične knjige in zapisniki duš (*status animarum*) za župnijo Mozirje, od katerih je najstarejši nastal že leta 1657. Prinaša pomembne in zanimive podatke o trgu Mozirje in njegovih prebivalcih sredi 17. stoletja. (*Boris Golec*)

Ko govorimo o Zgornji Savinjski dolini, ne moremo mimo njenega gorskega sveta, zaradi katerega slovi daleč naokoli. Gorski turizem se je začel v teh krajih razvijati že zgodaj v 19. stoletju. Zanimivo sled so v zgodovini gornišstva pustili štirje mladeniči, ki so se avgusta 1880 želeli povzpeti na Ojstrico. Vzpon se sicer ni posrečil vsem štirim, so pa svoj podvig pisno ovekovečili v vpisni knjigi gostilne Herle v Solčavi. (*Branko Šuštar*) Na prelomu iz 19. v 20. stoletje gore niso bile le prostor za preživljanje prostega časa, temveč tudi prizorišče narodnostnega in kulturnega boja. Zaznamovale so tudi učitelja, kulturnega delavca in dolgoletnega tajnika Savinjske podružnice Slovenskega planinskega društva Branka Zemljiča, ki si je v prvi polovici 20. stoletja močno prizadeval za utrjevanje slovenske navzočnosti v savinjskem delu Kamniško-Savinjskih Alp. (*Peter Mikša, Matija Zorn*) Konec 19. stoletja se pojavijo prve razglednice z gorskimi motivi s Solčavskega, ki jih tokrat predstavljamo v rubriki Gradivo. (*Davorin Lenko*)

Z gorskim svetom Zgornje Savinjske doline so povezane specifične oblike bivanja, med katere sodi tudi pašništvo v planinah. Planine v Sloveniji so večinoma v skupni lasti oziroma rabi, medtem ko Solčavsko zaznamujejo skoraj izključno zasebne planine. Med njimi izstopa skupna planina Grohot, ki je hkrati edino pastirsko naselje na obravnavanem območju. (*Elizabeta Vršnik*) Solčavsko je znano tudi po številnih samotnih gorskih kmetijah, kjer je življenje teklo drugače kot v dolini. Ena takšnih je kmetija Gradišnik z večstoletno tradicijo; s kmetije je izhajal tudi glasbenik Karli Gradišnik. (*Marina Gradišnik*) O kmečkem življenju Zgornje Savinjske doline pričajo številni ohranjeni predmeti, zbrani v večjih ali manjših zaokroženih zbirkah. Eno takšnih je ustvaril pravni zgodovinar Sergij Vilfan, ki je leta 1971 kupil kmetijo Zgornji Kovšak na Florjanu pri Gornjem Gradu. Na kmetiji se je do takrat ohranilo več poljedelskih orodij in razni gospodinjski pripomočki, ki jih je Vilfan restavriral in uredil v zbirko. (*Irena Bruckmüller, Ernst Bruckmüller, Veronika Pflaum*)

Zgornja Savinjska dolina pa je znana še po nečem – po sorazmerno pogostih vodnih ujmah. Spremljanje podnebnih in hidroloških razmer od 60. let 20. stoletja kaže na rast povprečnih letnih temperatur, padanje letne količine padavin ter močno skrajšano trajanje snežne odeje, hkrati pa se opazno spreminjajo vodni pretočni režimi. To se je pokazalo tudi v obliki hudih poplav leta 2023. (*Mauro Hrvatin, Matija Zorn*)

Zgornjesavinjsko številko *Kronike* zaključujemo s predstavitvijo lokalnih muzejskih zbirk. Prvi se predstavi Muzej gozdarstva in lesarstva, ki s stalno razstavo od leta 2000 deluje v gradu Vrbovec (*Barbara Šoster Rotar*). Osrednja knjižnica Mozirje je po drugi strani zastopana s kar dvema zbirkama – z zbirko Mozirje in Mozirjani, ki jo je ustvaril Muzej novejšje zgodovine Celje in jo predal v upravljanje knjižnici, ter zbirko lokalnega domoznanca in zbiratelja Aleksandra Videčnika (1920–2019). (*Petra Širko Poljanšek*)

Tematska številka *Kronike* dokazuje, da Zgornja Savinjska dolina ni le raj za planince in druge ljubitelje privlačnih turističnih destinacij, pač pa tudi območje z bogato in pestro zgodovino, ki bo tudi v prihodnje nedvomno predmet novih raziskav.

Za finančno podporo se najlepše zahvaljujemo Občinam Solčava, Gornji Grad, Mozirje in Ljubno ter podjetju Projektiva NVG d.o.o. Celje.

Miha Preinfalk
odgovorni urednik *Kronike*